

20. Yüzyılda Çağının Kadınlarına Seslenen Bir Eser: *Kadın Esrarı* (Avanzâde Mehmet Süleyman)

Hiclâl DEMİR*

ÖZ

Avanzâde Mehmet Süleyman (1871-1922), yayımladığı telif-tercüme eserler ve dergi yayımcılığı ile Meşrutiyet devrinin önemli yazar ve aydınlarından. İlgi alanı çok geniş olan yazarın eserleri arasında kadınlara dair olanlar dikkat çeker. 1330'da yayımlanan *Kadın Esrarı* da bunlardan biridir. Eserin ön sözünde yazar; kadınların hayat tarzlarına, evlilik öncesi ve sonrası eşleriyle ilişkilerine, sağlık ve güzelliklerini korumaları için yapmaları gerekenlere değineceğini belirtir. Bu yönüyle eser, kadınlar için bir "sağlık ve güzellik rehberi" olma amacı taşımaktadır. Kadının toplumu dönüştürme gücüne de vurgu yapan yazar, bir milleti ancak ahlaken ve fikren yüksek kadınların ileriye taşıyacağı görüşündedir.

Avanzâde Mehmet Süleyman *Kadın Esrarı*'nı iki ana bölüme ayırmış; ilk bölümde ahlaki güzellik, ikinci bölümde fiziki güzellik üzerinde durmuştur. İffet, sadakat, tesettür vb. konularla ilgili açıklamalar yaptığı ilk kısımda, o dönemde dünyaya dalga dalga yayılan "feminizm" hakkında da bilgiler vermiştir. Eserin ikinci bölümü kadınların sağlık ve güzelliklerine ayrılmıştır. Burada Avanzâde Mehmet Süleyman "eczacı" kimliğiyle kadınlara sağlıklı yaşam önerileri ve son derece ayrıntılı güzellik reçeteleri sunmuştur.

Kadın Esrarı'nda bazı kısımlar Ebuzziya Tevfik'in *Takvimü'n-Nisa* ve Ebu'l-Muammer Fuad'ın *Vezâif-i Aile* adlı eserlerinden iktibas edilmiştir. Bu iktibaslar, belli konularda Avanzâde Mehmet Süleyman'ın görüşlerini öğrenmemizi engellemekle birlikte -eserine alması sebebiyle- yazarın az-çok bu görüşleri paylaştığını da düşündürmektedir. Eserinde kadınları ilgilendiren her konuda bilgi vermeye çalışan Avanzâde Mehmet Süleyman, yer yer geleneksel bir

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/Türkiye.
E-posta: hiclaldemir@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9508-7879.
DOI: 10.32704/erdem.2024.87.037
Makale Gönderim Tarihi: 14.03.2024 - Makale Kabul Tarihi: 31.05.2024 (Araştırma Mk.)

bakış açısıyla onun eş ve anne olarak görevlerini öne çıkarmıştır. Diğer yandan kadın hakları konusunda eşitlikçi ve özgürlükçü bir tutum sergilediği noktalar da olmuştur. Yazar, II. Meşrutiyet devrinin özgür ortamında eşitlik için mücadele veren Osmanlı kadınlarının taleplerine bigâne kalmamış, bilim insanı olması nedeniyle kadına “birey” olarak bakmıştır. Kızların küçük yaşta evlendirilmelerine karşı çıkması, evlilikte iki tarafın da sorumluluklarını hatırlatması, boşanmayı meşru görmesi, kızların millî mekteplerde eğitilmeleri gerektiğini savunması çağının ilerisinde görüşlerdir. Nesil yetiştirme konusunda -bugün modern tıbbın da benimsediği- anne sütünün önemi, belli bir yaşa gelene kadar çocuğa ahlak ve vicdan eğitiminin verilmesi konularında annelerin bilinçli olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre toplum; eğitilmiş, düşünen, ileri kadınlarla yükselecektir. Yazarın özellikle kitabının ikinci bölümünde kadın sağlığı ve güzelliği için verdiği öneri ve tarifler, kadına birey odaklı bakışının göstergeleridir. Bu makalede 20. yüzyılın başlarında Avanzâde Mehmet Süleyman’ın kadınlar için kaleme aldığı *Kadın Esrarı*’nda kadın algısı incelenmiş, yazarın -çağının koşullarında- kadın hak ve özgürlüklerini belli noktalarda ilerici bir görüşle savunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Avanzâde Mehmet Süleyman, Kadın Esrarı, Esrar-ı Nisvan, kadın, sağlık, güzellik, 20. yüzyıl.

A Work That Speaks to the Women of Its Age in the 20th Century: *The Woman's Mysteries* (Avanzâde Mehmet Süleyman)

ABSTRACT

Avanzâde Mehmet Süleyman (1871-1922) is one of the important writers and intellectuals of the Constitutional Monarchy period with his copyrighted and translated works and magazine publishing. Among the works of the author, whose area of interest is very broad, those about women attract attention. *The Woman's Mysteries*, published in 1330, is one of them. In the preface of the work, he writes, it states that it will touch upon women's lifestyles, their relationships with their spouses before and after marriage, and what they need to do to protect their health and beauty. In this respect, the work aims to be a "health and beauty guide" for women. The author, who also emphasizes the power of women to transform society, is of the opinion that only morally and intellectually high women can carry a nation forward.

Avanzâde Mehmet Süleyman divided *The Woman's Mysteries* into two main sections; in the first part, he has focused on moral beauty, and in the second part, he has elaborated on physical beauty. In the first part, where he explains issues such as chastity, loyalty, hijab and so on; he also gives information about "feminism", which was spreading around the world at that time. The second part of the work is devoted to women's health and beauty. Here, Avanzâde Mehmet Süleyman, as a "pharmacist", offers healthy life suggestions and extremely detailed beauty recipes to women.

Some parts of *The Woman's Mysteries* are quoted from Ebuzziya Tevfik's *Takvimü'n-Nisa* and Ebu'l-Muammer Fuad's *Vezâif-i Aile*. Although these quotations prevent us from learning Avanzâde Mehmet Süleyman's views on certain issues, they also suggest that the author more or less shared these views - due to his inclusion in his work. Avanzâde Mehmet Süleyman, who tried to provide information on all issues concerning women in his work, sometimes highlighted their duties as wives and mothers from a traditional perspective. On the other hand, there were also points where he showed an egalitarian and libertarian attitude towards women's rights. The author did not remain ignorant of the demands of Ottoman women who struggled for equality in the free environment of the Constitutional Period, and also looked at women as "individual" due to the fact that he was a scientist. Opposing girls to be married at a young age, reminding them of the responsibilities of both parties in marriage, seeing divorce

as legitimate, and advocating that girls should be educated in national schools are views that were ahead of their time. He emphasized that mothers should be conscious about the importance of breast milk in raising the generation -which is also adopted by modern medicine today- and giving moral and conscience education to the child until they reach a certain age. According to him, society; it will rise with educated, thinking and advanced women. The suggestions and recipes that the author gives for women's health and beauty, especially in the second part of his book, are indicators of his human-oriented view of women. In this article, the perception of women in *The Woman's Mysteries*, written by Avanzâde Mehmet Süleyman for women in the early 20th century, was examined; and it was seen that the author -under the conditions of his age- defended women's rights and freedoms with a progressive view at certain points.

Keywords: Avanzâde Mehmet Süleyman, *The Woman's Mysteries*, Esrar-ı Nisvan, woman, health, beauty, 20th century.

Giriş

Kadın Esrarı/Esrar-ı Nisvan, Avanzâde Mehmet Süleyman (1871-1922) tarafından R. 1330 (M. 1914) yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.¹ Yazar, bu eseri kaleme alma amacını kitabın başında ön söz mahiyetindeki “Esrar-ı Nisvan ve Birkaç Söz” başlıklı kısımda ayrıntılı bir şekilde açıklar. Kitabını “kadın okurlarına” takdim ettiğini belirten Avanzâde Mehmet Süleyman, eserde kadınların hayat tarzına, evlilik öncesi ve evlilik sonrası eşleriyle ilişkilerine, sağlık ve güzelliklerini muhafaza için yapmaları gerekenlere değineceğini belirtir. Bu yönüyle eser, yazarın deyimiyle, kadınlar için “sıhhat ve güzellik rehberi”dir. Kadın denince akla gelen sözcükler “melâhat” ve “letâfet”tir. Dolayısıyla her kadının sağlığın hemen ardından arzuladığı husus “güzellik”tir. Ancak yazar; kadın güzelliğini yalnızca dış güzellik olarak düşünmemiş, kadını bir bütün olarak ele almıştır. Bir milletin ancak ahlaken ve fikren yüksek kadınlarla ilerleyeceğini vurgular.

Avanzâde Mehmet Süleyman kadınların önemini “İnsan doğurmakla vazifedar olan bir kadın insan ile insaniyeti de beraber doğurmalıdır.” (1330a: 3) sözleriyle dile getirir. “İnsaniyet” ile “beşeriyet” arasındaki farkı da vurgulayan yazar, beşeriyeti bedenle ilişkilendirirken insaniyetin manevi ve ruhani vasıflarına dikkat çeker. Ahlaki durumlar insaniyetle ilgilidir. İnsana yakışan vasıf ve faziletlerden oluşan insaniyeti doğuran ise kadındır. Bir memleketi ancak ahlaki faziletleri öne çıkan kadınlar ayağa kaldırabilir. Böyle kadınlar yetiştirebilmek için de edep ve terbiye dairesinde yazılmış ciddi, fenni eserlere ihtiyaç vardır. İşte bu düşünceler, yazarın *Kadın Esrarı/ Esrar-ı Nisvan* adını verdiği bu eseri yazmasına ilham kaynağı olmuştur.

İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde “güzellik” kavramı üzerinde durulmuş, bu konudaki toplumsal kabuller sorgulanmış ve yüz güzelliğinin yanı sıra ahlak güzelliğinin önemi vurgulanmıştır. “Tesettür”, “iffet” ve “sadakat” kavramlarının yanında “feminizm”in ortaya çıkışı, Avrupa ülkeleri ve Amerika’daki kazanımları üzerinde durulmuştur. Kitabın ikinci bölümünde Avanzâde Mehmet Süleyman -mesleğinin eczacılık olması sebebiyle- kadınların saç, cilt, beden vb. sağlığı ve güzelliği için reçete kabilinden tarifler vermiştir. Yazar, eserinde çerçeveyi sınırlı tutmamış; kadınlara sağlıklarını korumaları ve güzel görünmeleri için belli tavsiyelerde bulunurken evlilik, erken evliliğin zararları, çocuk yetiştirme, kadın hakları

¹ *Kadın Esrarı*’nın İBB Kütüphanelerindeki katalog bilgisi ve nüshası esas alınmıştır. https://katalog.ibt.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=avanzade+mehmed+s%C3%BCleyman&alan=tum_txt&sno=6#

vb. konularda da çağının son bilgilerini aktarmıştır. Avanzâde Mehmet Süleyman bu bilgileri aktarırken -özellikle eserin birinci bölümünde- kendi düşüncelerinin yanı sıra başka eserlerden de alıntılar yapmıştır. *Kadın Esrarı*'ndaki "İffet" başlıklı bölüm Ebu'l-Muammer Fuad'ın *Vezâif-i Aile* adlı eserinden alınmıştır. Yazar bunu bölümün sonuna parantez içinde "*Vezâif-i Aile*'den" yazarak belirtmiştir.² Kitaptaki "Tetkik-i Ef'âl ve Muhasebe-i Nefs" adlı bölüm, Ebuzziya Tevfik'in *Takvimü'n-Nisa* adlı eserinden iktibastır ve bölüm sonuna "*Takvim-i Ebu'z-Ziya*" yazılarak kaynak belirtilmiştir.³ "Zevcine Sadık Âlicenap ve Fedakâr Bir Kadın Neler Yapabilir?" başlıklı bölümün büyük kısmı yine *Takvimü'n-Nisa*'daki "Zevce-i Hudbe bin Haşrem"den alınmış, sonuna Avanzâde Mehmet Süleyman konu ile ilgili kendi yorumlarını içeren üç paragrafı parantez içinde ilave etmiştir.⁴ *Kadın Esrarı*'ndaki "Feminizm",⁵ "Kazâ-i Nisa -Yani Kadınların Kadılığı",⁶ "İngiltere'de Kadınlar",⁷ "İsviçre'de Kadın",⁸ "İsveç ve Norveç'te Kadınlar",⁹ "Avusturya'da Kadınlar",¹⁰ "Müslüman Kadınlar",¹¹ "Amerika'da Kadınlar",¹² başlıklı bölümler de yine *Takvimü'n-Nisa*'dan alınmıştır.

Kadın Esrarı'ndaki bir diğer başlık "Efkâr ve Mülâhazat (Kadınlara Dair)" ismini taşır. Burada maddeler hâlinde evlilik, çocuk yetiştirme ve ev idaresine dair öğütler verilmiş; tembelliğin zararları gibi toplumsal konulara değinilmiştir. Bu maddelerin Ebuzziya Tevfik'in *Takvimü'n-Nisa* adlı eserindeki "Vaktini İyi Kullan", "Valide ve Evlat", "Hâneye Mûteallik Akvâl ve Emsâl", "Nisvana Mûteallik Letâif-i Mülâhazat", "Nisvana

² Ebu'l-Muammer Fuad'a ait *Vezâif-i Aile* adlı eser incelenmiş ve bu bölümün aynen *Kadın Esrarı*'na alındığı tespit edilmiştir (*Vezâif-i Aile*, 1328, s. 8-14).

³ *Takvimü'n-Nisa*, Ebuzziya Mehmed Tevfik tarafından çeşitli aralıklarla yayımlanmış bir kadın yıllığıdır. 1317 yılına ait *Takvimü'n-Nisa*'da (İstanbul, 1317) yer alan bu bölüm (s. 28-33) *Kadın Esrarı*'na aynen alınmıştır. *Takvimü'n-Nisa*, Hiclâl Demir ve Hafize Şahin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

⁴ Avanzâde Mehmet Süleyman burada alıntı yaptığı kaynağı belirtmemiştir. *Takvimü'n-Nisa*'dan tarafımızca tespit edilmiştir (s. 44-46).

⁵ *Takvimü'n-Nisa*, s. 254-265.

⁶ *Takvimü'n-Nisa*, s. 266-273.

⁷ *Takvimü'n-Nisa*, s. 274-276.

⁸ *Takvimü'n-Nisa*, s. 276.

⁹ *Takvimü'n-Nisa*, s. 276-277.

¹⁰ *Takvimü'n-Nisa*, s. 277-278.

¹¹ Ebuzziya Tevfik, *Takvimü'n-Nisa*'da bu bölüme başlık koymamıştır. "Müslüman Kadınlar" başlığı Avanzâde Mehmet Süleyman tarafından eklenmiştir (s. 279).

¹² *Takvimü'n-Nisa*, s. 279-281.

Müteallik Letâif-i Melâhat”, “Nisvana Müteallik Darb-ı Meseller” başlıklı bölümlerden alındığı yapılan detaylı taramalarla tespit edilmiştir.

Eserdeki “Mişâtat (Saç Taramak)”¹³ ve “Yeni El Ziyneti”¹⁴ başlıklı bölümler de yine *Takvimü’n-Nisa*’dan alıntıdır. Avanzâde Mehmet Süleyman “Yeni El Ziyneti” adlı bölümün sonuna parantez içinde “Ebuzziya Bey’in fikridir.” yazmış ve daha sonra “Bu fıkra ile ‘Mişâtat’, ‘Feminizm’ ve ‘Efkâr ve Mülâhazat’ fıkrası mûmâileyhin takviminden iktibas edilmiştir.” (1330a: 99-100) diyerek kaynağını belirtmiştir.

Kadın Esrarı’nın ikinci kısmı “Yüz Güzelliği ve Güzellik Sanatı” başlığını taşır. Avanzâde Mehmet Süleyman burada kadının sağlığı ve fiziki güzelliği için yapması gerekenleri yine ara başlıklar hâlinde dile getirmiştir. Yazar bu bölümdeki amacını şöyle açıklar: “Bir kadının vücudunu teşkil eden her uzvunun letâfet ve halâveti için ne yapılmak icap edeceğinden ve memleketimizde ve Avrupa’da mevcut ve müstamel tertiplerden, güzellik sanatından (sanat-ı hüsn ü ân) bahsedeceğiz” (1330a: 109). Müellif bu bölümde, sağlıklı bir kadın bedeni için gerekli olan su, hava, jimnastik ve güneş ışığının önemine değinmiş; yanık, saç dökülmesi, nasır gibi sağlık sorunlarına türlü reçeteler vermiştir. Avanzâde Mehmet Süleyman kadın bedeninin sağlıklı olması yanında güzel görünmesini de önemser. Bu amaçla saç, dudak, diş, beden vb. bakımı için çeşitli tertipler kaydetmiştir. Bu tertipleri ayrıntılı bir şekilde gram bilgisine kadar veren yazar, karışımların yaptırılabilceği güvenilir eczanelerin adlarını da eserine eklemiştir.

Görüldüğü üzere *Kadın Esrarı*, kadınları kendileriyle ilgili her konuda bilgilendirme gayesiyle yazılmış bir rehber niteliğindedir. Kadının eğitimi, aile ve toplumsal hayattaki yeri, hukuki hakları dile getirilirken onun sağlığı ve güzelliği için yapması gerekenler de inceliklerle anlatılmıştır. Avanzâde Mehmet Süleyman kadınlarla ilgili devrinde yazılmış kaynakları da takip etmiş, ilk bölümde Ebu’l-Muammer Fuad’ın *Vezâif-i Aile* ve Ebuzziya Tevfik’in *Takvimü’n-Nisa* adlı eserlerinden belli bölümleri iktibas etmiştir. İkinci bölüm ise çoğunlukla yazarın kadınlara dair kendi görüşleri ve sağlık ve güzellik için verdiği reçetelerden oluşur. Tıbbiye Mektebi’nin eczacılık bölümünü bitiren Avanzâde Mehmet Süleyman, mesleki bilgi ve tecrübesiyle edindiği tertipleri, kadınların güzelliğine hizmet etme amacıyla eserine kaydetmiştir. Bu yönüyle farklılık arz eden eserde yazar, toplumsal faydayı ön planda tutmuş, somut çözüm önerileriyle kadınların sağlık ve

¹³ “Mişâtat”, *Takvimü’n-Nisa*, s. 237-243.

¹⁴ “Yeni El Ziyneti”, *Takvimü’n-Nisa*, s. 296-299.

güzelliğine katkı sunmayı amaçlamıştır. Ayrıca eserde, toplumu ve aileyi etkileyen tembellik, ev idaresi bilmemek, çocuk yetiştirme gibi konulara değinilmiş; erkeklere de çeşitli öğütler verilmiştir. İçerdiği bu bilgilerle *Kadın Esrarı*, yazarın da belirttiği gibi kadın ve erkekler için bir “hayat rehberi” olması düşüncesiyle kaleme alınmıştır.

Avanzâde Mehmet Süleyman; insanlığı şekillendiren, toplumu dönüştüren kadının birey olarak, aile içinde ve toplumsal yapıdaki yerine dair tespitler yaparken geleneksel kabullerle çağının getirdiği modern bakış açısı arasında gidip gelmiştir. Bunu, kadınların toplumsal yaşamda ve iş hayatında aktif olarak görünme taleplerinin arttığı bir dönemde, gelenekten tamamen kopamama şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim Beyhan Kanter, Avanzâde Mehmet Süleyman için esas olanın dinin veya geleneğin ön gördüğü kadın kimliği olduğunu söyler (Kanter 2012: 128). Irvin Cemil Schick ise Semseddin Sâmî ve Fatma Aliye gibi Ahmet Mithat Efendi ve Avanzâde Mehmet Süleyman’ın da kadın haklarında devrim aramadıklarını belirtir: “Onların gayesi daha ziyade kadınların hayat seviyesinin yükseltilmesi yoluyla, annelik rolleri nedeniyle birincil yetiştiricileri oldukları gelecek nesillerin daha sağlıklı, daha eğitilmiş, daha medeni olmasını sağlamaktır” (2021: 10-11). *Kadın Esrarı*’nda, kadının yalnızca eş ve anne olarak görevlerinin öne çıkarıldığı dinî/geleneksel/cinsiyetçi söylemler görülmekle birlikte yazarın eşitlikçi bir tutum sergilediği, kadın haklarını savunduğu bölümler de vardır. Kadın sağlığı ve güzelliği için verdiği öneriler, erken yaşta evliliğe karşı çıkması, evlilikte denge, boşanma, eğitim, nesil yetiştirme gibi hususlardaki bakış açısı, kadının birey olarak varlığını onaylamaktadır ve bu açılarından bakıldığında son derece modernidir. Bu çalışmada *Kadın Esrarı*’nda Avanzâde Mehmet Süleyman’ın kadına birey odaklı eşitlikçi bakışı “Zamanın Ruhu”, “Birey Olarak Kadın”, “Aile ve Kadın” ana başlıkları altında incelenecektir.

I. Avanzâde Mehmet Süleyman ve Zamanın Ruhu

Avanzâde Mehmet Süleyman, çeşitli konulardaki telif-tercüme eserleri ve dergi yayıncılığı ile Meşrutiyet devrinin önemli yazar ve entelektüellerindendir. İlgi alanı çok geniş olan yazar, sağlık konuları başta olmak üzere toplumu ilgilendiren hemen her konuda aydın sorumluluğu ile eserler kaleme almıştır.

1871’de İstanbul’da doğan Avanzâde Mehmet Süleyman, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi’ni ve Tıbbiye Mektebi’nin eczacılık bölümünü

bitirir. Bir süre Haydarpaşa ve Yıldız hastanelerinde çalışır, bu arada çeşitli dergilerde yazılar yazmaya ve kitaplar yayımlamaya başlar.¹⁵ Oğlu Halit Avan'ın verdiği bilgiye göre 1902 (H. 1319) sonlarına doğru *Terakki* adlı bir gazeteyi idare ettiği sırada başlayan Rus-Japon Harbi üzerine bu savaşın tarihini tercüme ve neşretmeye başlamış, henüz dört-beş nüsha çıkarmışken istibdat idaresi tarafından Kudüs'e sürgün edilmiştir (Avan 1948: 1388).¹⁶ Burada dört sene kaldıktan sonra Kahire'ye kaçar. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönen yazar, yüzbaşı rütbesiyle Sıhhiye-i Askeriye Tercüme ve İstatistik Kısmı'na memur olarak atanır. 1912'de binbaşı olur, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinde ecza müfettişi olarak çalışmaya başlar. Bu dönemde *Afiyet* ve *Güzel Prenses* adlı dergileri yayımlar. 1918'de çocuklara yönelik *Hür Çocuk* isimli bir dergi çıkarır. Kadınlar için ilk yıllık olan *Nevsal-i Nisvan*'ı yayımlar. Telif ve tercüme yüz otuzun üzerinde eser bırakan Avanzâde Mehmet Süleyman, 1922'de İstanbul'da vefat eder.¹⁷ Avanzâde Mehmet Süleyman'ın kültür ve edebiyatımıza katkıları üzerine kapsamlı bir tez çalışması yapan Seher Erdoğan Çeltik, yazarın telif ve tercüme 135 eser yayımladığını tespit etmiş; “edebiyat”, “popüler bilim ve kültür” konulu eserlerini ve “sürelî yayın” faaliyetlerini 13 ana başlık altında toplamıştır (2017: 12-16).

Özellikle sağlık ve eczacılık konusunda çok sayıda eseri bulunan Avanzâde Mehmet Süleyman, yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmamış; tarihten aşçılığa, gizli ilimlerden rüya tabirlerine, ticaretten izdivaç rehberliğine kadar geniş bir alanda telif-tercüme eserler yayımlamıştır. Irvin Cemil Schick, yazarın kurgu dışı kitaplarını konularına göre şu başlıklar altında toplar: Almanya ve Almanlar, Batını Konular, Beslenme, Cinsellik, Edebiyat, Eğitim, Kadınlar, Sağlık ve Eczacılık, Takvim ve Yıllıklar, Bazı Konular (2021: 16-17). Avanzâde Mehmet Süleyman'ın telif-tercüme kurmaca eserleri de vardır. Seher Erdoğan Çeltik yazarın 19 romanını tespit etmiş; bunları cinayet ve macera romanları; erdem, sadakat/sizlik, ihanet romanları ve aşk ve fedakârlık romanları olarak sınıflandırmıştır. Çeltik, kapağında tercüme olduğu

¹⁵ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, s. 699-700.

¹⁶ Irvin Cemil Schick, Rus-Japon Savaşının 8 Şubat 1904'te başladığını belirtir ve Halit Avan'ın verdiği tarihlerde bir hata olabileceğini yahut Avanzâde Mehmet Süleyman'ın sürgün edilmesinin bu savaşla ilgili olmadığı bilgisini paylaşır (Schick 2021: 11).

¹⁷ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, s. 699-700.

belirtirse de bunların bazılarının içerdikleri kültürel unsurlar sebebiyle telif olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtir. Tercümeleler arasında Alexandre Dumas ve Victor Hugo'dan yapılan roman çevirileri dikkat çeker (Çeltik 2017: 17-18). Yazarın tespit edilen 28 hikâyesinin de bir kısmı telif, bir kısmı tercümedir. Bu hikâyelerde; kadın eğitimi, millî mektep meselesi vb. konular ele alınarak kadına bakış açısı ortaya konmuştur (131-132). Görüldüğü üzere Avanzâde Mehmet Süleyman kurgu ve kurgu dışı eserlerinde topluma mesaj vermek; özellikle kadınların sahip olması gereken hasletlerin önemini vurgulamak istemiştir. Eshabil Bozkurt bu yayının çeşitliliği sebebiyle yazarı “Derlemeci, tarihçi, edebiyat tarihçisi, eczacı, müellif, mütercim, gazeteci vb. birçok kimliğe sahip”, “hayatını mesleğine, vatanına, vatanın gençlerine ve ebeveynlerine hizmete adanmış çok kimlikli bir şahsiyet” (2014: 53) olarak tanımlar. Oğlu Halit Avan, çok sayıda eser vermesi ve halka faydayı ön planda tutması sebebiyle babasını Ahmet Mithat Efendi'ye benzetmiş ve babasının onun yolunda yürüdüğünü belirtmiştir:

Denebilir ki o, Ahmet Mithat Efendi'nin açtığı halk muharrirliği çılgırında çok faal bir unsur olmuştur. Zamanının en yüksek ilim müessesesinde avrupalı mânada müsbet bilgiler tahsil etmiş olması, hazırladığı fennî neşriyatın sıhhatini ve esaslılığını belirtebilir. (...) Halka faydalı olmak ve her alanda onu yükseltmek ve muasır müspet bilginin verimleriyle onu aydınlatmak gibi büyük bir ideal taşıyan Avanzade Mehmet Süleyman, bu idealini geniş bir okuyucu kitlesi üzerinde tatbik etmeye muvaffak olan bahtiyar yazarlarımızdan biridir (Avan 1948: 1388).

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın *Sefiller*, *Monte Cristo*, *Rokanbol*, *İstanbul Esrarı*, *Şeytan Mağaraları*, *Omnibüs Cinayeti*, *Dilber Kontes*, *Siyah Peçeli Kadın* gibi roman tercümelerinin bir kısmı tiyatro eseri hâline getirilerek Minakyan Heyeti tarafından oynanmıştır. Otuz yılı aşkın yazı hayatında pek çok eser veren Mehmet Süleyman'ın tam bir “halk yazarı” olduğu söylenebilir.¹⁸

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın toplumu yükseltmek amacıyla yazdığı eserlerin önemli bir kısmının kadınlarla ilgili olduğu görülür. Devrin kadın dergilerinden *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin bir süre mesul müdürlüğünü de üstlenen yazar, toplumsal değişimin kadınlardan başlayacağını idrakindedir.

¹⁸ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, s. 218.

Bu nedenle kadınların sağlıklı ve güzel olmalarını önemsemiş, evlenmeden önce ve evlilikte dikkat edilmesi gereken hususları ayrıntılarıyla bu eserlerinde dile getirmiştir. Yazarın kadın ve aile ilgili diğer eserleri *Kızları Nasıl Evlendirmeli*; *Rehber-i Muamelat-ı Zevciye*; *Yeni, Mükemmel, Son Rehber-i İzdivaç*; *Hamam ve Melâhat*; *Kadın Saçları*; *Kızlara ve Hanımlara Jimnastik* adlarını taşır. Avanzâde Mehmet Süleyman'ın kadınlar hakkında bu kadar çok eser vermesinin altında, kadının toplumu dönüştürme gücünü idrak etmesi yatar. Nitekim *Kadın Esrarı*'nda kadın haklarında iyileştirme ve ilerlemenin önemli bir zaruret olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: “Çünkü bir millet, müterakki, mütedeyyin, mütefekkir kadınlarıyla teali ve tefeyyüz edebilir” (Avanzâde Mehmet Süleyman 1330a: 2). Yazarın kadınların her alanda yükseltilmesinin önemini vurgulaması, dünyada kadınların hak talepleriyle seslerini duyurmaya başladığı “zamanın ruhu” ile yakından ilgilidir. Nitekim *Kadın Esrarı*'nda “feminizm”in ortaya çıkışı ve bu hareketin Avrupa ülkeleri ve Amerika'daki etkilerine özellikle yer vermiş, Batı'da kadınların elde ettikleri hakları Müslüman kadınların haklarıyla karşılaştırmıştır.¹⁹

Tüm dünyada “eşitlik” ve “özgürlük” talepleriyle ortaya çıkan kadın hareketi; geleneksel yaşam biçiminin sorgulandığı, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş ve “feminizm” kavramıyla kendini ifade etmiştir. Kadınların kendilerine yüklenen rollere ve yaşam tarzına itirazıyla başlayan süreç, 19. yüzyıla damgasına vuran siyasi, ekonomik, ideolojik bazı itici güçler sayesinde gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali, bu dönüşümün yaşandığı ilk somut örnektir. Kadınlar kitlesel olarak ihtilale destek vermiş, ihtilalin simgesi olan “eşitlik”, “özgürlük” ve “kardeşlik” sloganlarıyla hak talep etmişlerdir. Ancak ihtilal sonrasında kadınlar bekledikleri haklara kavuşamaz ve cinsler arasındaki ikilik devam eder. Eğitim, hukuk, siyaset, çalışma hayatı gibi alanlardaki eşitsizliklere yönelik mücadele, süreç içinde bir “kadın hareketi”ne dönüşür. Kadınlar; içinde yaşadıkları ülkenin koşullarına bağlı olarak işsizliğe, düşük ücrete, çalışma koşullarına, ekonomik ve siyasi haklardan yoksun bırakılmalarına karşı çıkarlar. İngiltere’de bu hareket, orta sınıfın önderliğinde “sufraj/sufrajet hareketine” yani oy hakkı talebine bürünür. Fransa ve Almanya’da mücadeleyi işçi sınıfı kadınları sürdürür. ABD’de ise kadın hareketi, kölelik karşıtı hareketle iç içe geçer. Böylece mücadele, toplumsal bir boyut kazanır. Eşitlik ve özgürlüğü esas alarak

¹⁹ Daha önce de belirtildiği gibi Avanzâde Mehmet Süleyman “Feminizm” başlıklı bölümü, Ebuzziya Tevfik’in *Takvimü'n-Nisa* adlı eserinden alıntılanmıştır.

kadını sınırlayan geleneksel yaşam biçiminden kurtulma mücadelesi olan “kadın hareketi” her toplumun kendi koşullarına göre şekillenerek devam edecektir (Çakır 2021: 55-58).

Osmanlı Devleti’ndeki kadınlar da dalga dalga tüm dünyayı saran “kadın hareketi”ne bigâne kalmamışlardır. Devletin 19. yüzyılda yaşadığı siyasi gelişmeler, toplumsal yapıda da bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan çeşitli düşünce akımları, Osmanlı Devleti’nin modernleşmesine öncülük edecek değişimleri gündeme getirmiştir. Bu modernleşme süreci; eğitim, aile, hukuk ve toplumsal yaşamda etkilerini göstermiş, geleneksel yapı sorgulanmıştır. Etkisini özellikle kadınlar üzerinde gösteren bu değişim, özgürlük ve eşitlik temeline dayalı yeni bir toplumsal düzeni ön görmüştür. Serpil Çakır, değişimin Osmanlı kadınlarına yansımaları şöyle değerlendirir: “Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da yansımış; kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır” (2021: 59). Kadınlar, modernitenin vaat ettiği hür insan kategorisine dâhil olmak, toplumda bir mevkiye kavuşmak, siyasi ve kamusal yaşama katılmak, çalışıp hayatlarını kazanmak istiyorlardı. Kadın eğitimi ve mesleki eğitim yaygınlaştırılmalı, kadınlar tüm eğitim olanaklarından yararlanmalıydı. Sosyal yaşama katılmalarını engelleyen yasaklar kalkmalı, evlilik ve boşanma kanunlarla düzenlenmeliydi (Zihnioğlu 2022: 56-57). Bu taleplerle seslerini duyurmak isteyen kadınlar, devrin gazete ve kadın dergilerine yazılar göndererek isteklerini dile getirmiş, hemcinslerini bilinçlendirmeyi hedeflemişlerdir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sayıları artan kadın dergilerinin önde gelenleri *Kadın*, *Mehâsin*, *Demet* ve *Kadınlar Dünyası*’dır.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin yayın organı olan *Kadınlar Dünyası* dergisi, kadın haklarının dile getirilmesi ve değiştirilmek istenen hususların sorgulanmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Kendi yazarlarının yazıları yanında toplumun farklı kesimlerinden gelen mektupları da yayımlayan dergi, devrin değişim isteyen kadınlarının sesi olmuştur. Derginin yalnızca kadınlardan oluşan yazarları eğitim, aile, çalışma hayatı gibi hususlarda kadın haklarını ön plana çıkararak yerleşik düzeni sorgulamış ve kadınların her alanda erkeklerle eşit olduğu yeni bir toplumsal yapıyı hedeflemişlerdir. Kadın okurlardan gelen ve dergide yayımlanan mektuplar, kadınların taleplerini göstermesi ve bir istişare ortamı oluşturması bakımından önem taşır.²⁰

²⁰ İlk olarak 4 Nisan 1913’te yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, ilk 100 sayısı günlük, sonraki sayılar

Kurulan dernekler ve yayımlanan dergilerle Osmanlı kadınının sesini duyurmaya çalıştığı bu hareketli ortamda Avanzâde Mehmet Süleyman, *Kadın Esrarı*’nı yazmış; kadının tek başına dışarı çıkmaması, çalışmaması, kadınlara mahsus gezinti yerlerinde dolaşması gibi geleneksel kabullerin yanında onların eğitim, evlilik ve sosyal yaşamdaki eşitlik taleplerini göz ardı etmemiştir.²¹ Yazarın bilim insanı olması, kadına her şeyden evvel birey olarak bakmasını sağlamış ve kadın sağlığı ve güzelliği başta olmak üzere eğitim, evlilik yaşı, evlilikte denge, boşanma ve nesil yetiştiriciliği konularında eşitlikçi ve modern bir tutum sergilemesine yol açmıştır.

II. Birey Olarak Kadın

II.1. Sade, Sağlıklı, Güzel

Kadın söz konusu olduğunda Avanzâde Mehmet Süleyman’ın öne çıkardığı en önemli husus sadeliktir. Bu konuda Fransız yazar Madam de Staffe’in²² sözlerinin örnek alınması gerektiğini düşünür. Madam de Staffe, hayatı sadeleştirmenin mutluluğu artıracığı görüşündedir. Hisler, tavırlar, zevkler, giyim, evler vb. sadeleşirse insanı yoran yükler de azalacaktır. Madam de Staffe hemcinslerine şöyle seslenir: “Ey sadeğî-i mukaddes! (...) Hayat, ne derece cereyan-ı sadeğîye kapılırsa o derece esbab-ı bahtiyarî ziyadeleşir. Sade hissiyat, sade etvâr, sade huzûzat, sade âşîyân, sade tezeyyün, sade taam, sa’y ve gayretin, taab ve melalin herbirimizi bâr-ı sıkleti altında ezen envâ-ı ıztırârın vasıta-i tenâkusudur. İnhimâk-ı haz, zahmete girmektir” (Avanzâde Mehmet Süleyman 1330a: 27-28). Yazar doğru bulduğu bu sözlerin -söyleyenin milliyetine bakmadan- bizim kadınlarımız için de bir düstur olması gerektiği görüşündedir. Ona göre ilerleme, aile saadeti ve millî servet temininin anahtarı sadeliktedir. Bu sözlerden yazarın, şık ve pahalı elbiseler, mücevher, ev eşyası peşinde koşan kadınları eleştirdiği görülmektedir. Aile saadeti için kadının bu tür modalar peşinde koşmaması, evin gelir-gider dengesini gözetmesi gerekir. Ayrıca gösteriş için harcanan paralar, ülkenin millî servetine de zarar verir. Yazar paranın, insanların

haftalık olmak üzere 1921’e kadar yayımlanmış, bu arada üç kez yayınına ara vermek zorunda kalmıştır (Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 134).

²¹ *Kadın Esrarı*’nda bazı bölümlerin başka eserlerden iktibas edilmesi, yazarın o konulardaki düşüncelerini öğrenmemizi engellemektedir. Ancak bu alıntıları yapması, yazarın da benzer düşüncelere sahip olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan Avanzâde Mehmet Süleyman’ın kendi düşüncelerini açıkladığı kısımlarda daha eşitlikçi olduğu görülür.

²² Avanzâde Mehmet Süleyman, *Muharrir Kadınlar* adlı eserinde Madam de Staffe’ı şöyle tanıtır: “Fransa muharrireleri miyânında mahâsin-i ahlâk ve fezâil-i kalem ile ihrâz-ı mertebe-i imtiyâz etmiş bir nâdire-i edebtir” (Kaplan 2022: 150).

eğitimi ve ülkedeki yoksulluğun ortadan kaldırılması için kullanılması gerektiği görüşündedir.

Avanzâde Mehmet Süleyman kadını “sadelik” yanında “güzellik” kavramıyla birlikte düşünür. Kavramın sübjektifliğine dikkat çeken yazar, fiziki özelliklerin yanında kadının hâli-tavır, bilgisi ve görgüsünün güzelliğini bütünleyeceği görüşündedir. Ancak daha sağlıklı ve güzel olmak için yapılabilecek şeyler de vardır. Avanzâde Mehmet Süleyman eczacılık alanındaki bilgi ve deneyimiyle kadınlara bu konularda çeşitli önerilerde bulunmuş, güzellik reçeteleri sunmuştur.

Yazar öncelikle sağlıklı bir beden için temiz hava, iyi su, jimnastik ve güneşten yararlanmanın önemi üzerinde durur. Ona göre, hareketsiz bir vücut ölüme mahkûmdur. Özellikle sabahları her yaştan insanın kol ve bacaklarını hareket ettirerek jimnastik yapması gerektiğini vurgular. Kır yürüyüşleri yaparak temiz hava alınmalıdır. Bu aynı zamanda insanın neşelenmesini ve içinin ferahlamasını sağlar. Hareketin insan için önemini yazar “Elhâsıl hayat hareketten ve hareket hayattan ibarettir.” (1330a: 112) sözleriyle özetler. Güneşten yeteri kadar yararlanılmalıdır. Evler havalandırılmalı, mekânlar güneşle buluşturulmalıdır. Yemek konusuna da değinen yazar, insanın tabak tabak yemekle değil, temiz hava, iyi su ve yeterli gıda ile sağlıklı yaşayacağını vurgular.

Kitabının kadınlar için aynı zamanda bir “güzellik rehberi” olmasını isteyen Avanzâde Mehmet Süleyman, Avrupa’da ve ülkemizde kullanılan kimi güzellik tertiplerini de kadınların hizmetine sunmuştur. Bir kadının güzellik için “pudra, kolonya, lavanta, sürme ve kına”ya ihtiyacı olduğunu söyleyen yazar, Avrupa’dan gelen zararlı kozmetikleri kullanmamak gerektiğinin altını çizer. Allık vb. içindeki zehirli maddelerin cilde zarar vereceğini söyler. Kadınlara kolay süslenmenin anahtarını da verir: “Her şeyden evvel bir kadın temiz su ve iyi sabun ile yıkanmayı, temizlenmeyi bilmelidir. Temizlik sade ve mükemmel bir ziynettir. Yıkandıktan sonra kokulu bir su, hafif bir pudra güzellenmek ve güzel görünmek için kâfidir” (1330a: 116).

Avanzâde Mehmet Süleyman, kadınlara sağlık ve güzellikleri ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra, uzuvların sağlığı ve zararsız bir şekilde güzelleşmeleri için daha ayrıntılı tarifler de vermiştir. Yanık, nasır, ağız ve saç bakımı, beyaz ve yumuşak eller, yorgun gözler, ağızdaki tütün kokusunu defetmek vb. konularda verdiği tertipler son derece ayrıntılıdır. Bu reçeteleri eserine kaydetmesi, yazarın birey olarak kadının sağlık ve güzelliğini ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

II.2. Eğitim

Eğitim, Tanzimat’la birlikte Osmanlı toplumunun temel sorunu olarak ele alınmış, yeni toplum düzeninin oluşturulmasında önemli bir unsur olarak görülmüştür. Tanzimat’a kadar askerî, mahalli ve özel olmak üzere üç farklı kategoride toplanan eğitimin, reform çalışmaları ile Batılı anlamda bilimselleşmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte kız çocuklarının gittiği tek okul sıbyan mektepleri idi. Ergenlik çağına gelindiğinde kız ve erkekler ayrıldığından ilkokul sonrası ayrı okulların açılması gereklilikti. 1856 Islahat Fermanı ile okulların sayısı artmış, ilk kız rüştiyesi 1858’de açılmıştır. Kız rüştiyelerindeki derslerde; ev idaresi, ahlak, hıfzıssıhha ve el hünerleri gibi konular öne çıkıyordu. 1869 Maarif Nizamnamesi doğrultusunda kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında Dârümuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır (Çakır 2021: 297-300).

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması amaçlanıyordu. Yapılan yeniliklerle eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlanmıştır. 1911’de kızlar için rüştiyeden sonra gelen idadi mektebi ve ardından bazı illerde beş yıllık Kız Muallim Mektepleri açılmıştır (Çakır 2021: 301-302).

Devrin düşünce ve kadın dergilerinde genel olarak kadının eğitimi ataerkil sınırların dışında değerlendirilmemiş, kız mekteplerinden temel olarak “iyi anne” ve “iyi eş” olmak için gerekli donanımı sağlaması beklenmiştir (Akagündüz 2022: 277-278). “Kadın ve eğitim” tartışmaları *Kadınlar Dünyası* dergisinde tüm yönleriyle yer bulmuş, sorunlar ve çözüm önerileri dile getirilmiştir. Dergide yayımlanan yazılarda, eğitim sayesinde kadınların çeşitli bilgilerle donatılacağı ve böylece kendi güç ve değerlerinin farkına varacakları belirtilmiştir. Eğitimden toplumsal bir fayda da umulmuş, milletin ve vatanın selameti için kadının eğitilmesi gereğine dikkat çekilmiştir. Nazife İclal konu ile ilgili yazısında bu düşünceleri şöyle ifade eder: “Bir millet kadınlarının malumat-ı ilmiye ve ictimiyeleri ne kadar yüksek ne derecede vasi olursa, o millet o nisbette terakki ve teali eder” (Çakır 2021: 307-308).

Avanzâde Mehmet Süleyman da *Kadın Esrarı*’nda kadınlar için eğitimin önemini vurgulamış, kadınların özellikle iki konuda bilgilendirilmesini gerekli görmüştür. Bunlar, diyanet ve sağlıktır. Kız mekteplerinin en çok bu iki konu üzerinde durması gerektiğini düşünür. Çünkü ona göre dinini ve sağlığını korumayı bilen kadın pek çok fenalıktan da uzak duracaktır. Bir kadın, kadınlara mahsus hastalıkları ve bunlardan korunma yollarını

bilmelidir. Yazar, kadınlar için yapılacak bu tür faaliyetlerin sonunda elde edilecek faydanın topluma döneceği düşüncesindedir. Yapılan her iyileşme hareketi, kadının daha sağlıklı ve mutlu olmasını, bunun da aileden başlayarak dalga dalga topluma yayılmasını sağlayacaktır.

Avanzâde Mehmet Süleyman, kadınlar için ciddi İslam okulları açılması gerektiğini düşünür. Genç kızlar hakkıyla eğitilip terbiye görmeleri için yabancı mektepler yerine millî okullara gönderilmelidir. Bu okullarda kızlara sağlık, din ve ev idaresi dersleri öğretilmelidir. Yazarın “millî mektepler” vurgusu önemlidir. Millî mekteplere gidip ehil kadın doktorlar, ebeler, öğretmenler yetişirse onlar da belli yaş üstü kadınları bilgilendirmek için konferanslar verebileceklerdir.

Görüldüğü gibi Avanzâde Mehmet Süleyman, kadınlar için eğitimi zorunlu görmekle birlikte henüz karma eğitim, karma toplum düşüncesinde değildir. Yaşadığı devir itibarıyla bu durum normal karşılanmalıdır. Kadınları özellikle sağlık konusunda bilgilendirme işini erkeklerin yapamayacağını düşünür. Bu nedenle kadın doktorlar ve kadın öğretmenler yetiştirilmelidir. Mahremiyete vurgu yapan yazar, özellikle kadın bedeniyle ilgili verilmesi gereken bilgileri kastetmektedir. Bu konularda kadınların verecekleri konferanslar daha etkili olacaktır. Diğer yandan ahlaki erdemler, ev işleri, aile, sağlık ve çeşitli bilimler hakkında yazılacak kitapların kadınların eğitimi açısından önemini şöyle belirtir: “Genç kızlarımıza mahsus diyanetten, fezâil-i ahlâkiyeden, umûr-ı idareden, aileden, hıfz-ı sıhhaten, ulûm ve fûnûnun nazariyat-ı basîtesinden ve sâireden bâhis kitaplar vücuda getirmeliyiz” (1330a: 103). Bu cümleden yazarın *Kadın Esrarı*’nı yazma amacının da bu gerekçeler olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimde cinsler arasındaki ayrım devam etse de Avanzâde Mehmet Süleyman kadınların her konuda eğitilmesini zorunlu görmektedir.

III. Aile ve Kadın

III.1. Evlilik Yaşı

II. Meşrutiyet’le birlikte Osmanlı toplumsal yapısında görülen değişim, evlilik kurumunun belli yönleriyle tekrar değerlendirilmesine neden olmuştur. Devrin kadın dergilerinde evlilikle ilgili tartışılan konulardan biri “evlenme yaşı”dır. *Kadın Dünyası* dergisinde henüz gelişimi tamamlanmamış gençlerin evlendirilmesinin gerek çiftler gerek doğacak çocuklar açısından zararları çeşitli yazarlarca dile getirilmiştir. Evlenme

yaşına bir alt sınır da belirlenmiş, kadın için 19-25, erkek için 23-30 yaşları ideal yaş olarak açıklanmıştır (Çakır 2021: 270). Ebu'l-Muammer Fuad da *Kızlara Mahsus Kıraat Muallimi* adlı eserinde bu konuya değinmiş, erkekler için 25-30, kızlar için 20-25 arasının izdivaç için en uygun yaşlar olduğunu söylemiştir. Küçük yaşta yapılan evlilikleri de eleştiren yazar, erken yaşta yapılan doğumların sağlık açısından zararları üzerinde durmuştur (Keçeci Kurt 2015: 1089).

Avanzâde Mehmet Süleyman kadınların erken evlendirilmesine şiddetle karşı çıkar. Bu hususu *Kadın Esrarı*'nın pek çok yerinde dile getiren yazarın tutumu son derece nettir. Konuya modern bir bakış açısıyla yaklaşmış, bilim insanı olması nedeniyle meselenin sağlıkla ilgili sakıncalarını dile getirmiştir. Kadınların erken evlendirilmesinin onların kısa yaşamasına ve türlü hastalıklara yakalanmasına sebep olacağı görüşündedir. Erken evlenip birkaç çocuk doğuran genç kadınların kansızlık, rahim hastalıkları, hatta vereme yakalandıklarını söyler: “Erken evlendirilen bir kız, bir iki çocuk doğurdu mu evvel emirde ve bi-eyyi-hâl zafiyete, fakru'd-deme ve rahim hastalığına dūçar oluyor. İztrâbat-ı gūn-a-gūn içinde bir müddet yaşıyor, daha sonra verem döşeğinde teslim-i nefes eyliyor” (Avanzâde Mehmet Süleyman 1330a: 23). Erken evlenen ve sık doğum yapan genç kızların sağlıklarını ve güzelliklerini kaybedebileceğini özellikle vurgulayan yazar, 14-15 yaşında bir kızı evlendirmenin onun hayatına suikast anlamına geldiğini net bir şekilde dile getirir. Bu konuda yazarın çözüm önerisi Avrupa'da olduğu gibi bizde de bir evlendirme yaşının belirlenmesidir. Böylece hem kadınlar erken evlendikleri için sağlıklarını kaybetmeyecekler hem de yeni nesil daha sağlıklı olacaktır.

Avanzâde Mehmet Süleyman, *Kadın Esrarı* ile aynı yıl yayımladığı *Kızları Nasıl Evlendirmeli*?²³ adlı küçük kitabında da bu konuya değinmiş, genç kızları “Evlenmek için acele etmeyiniz.” (1330b: 6) diyerek uyarmıştır. 18-20 yaşına gelmeden evlendirilen genç kızların çeşitli hastalıklara yakalanabileceklerini belirten yazar şöyle devam eder: “Bir genç ne kadar geç yani on sekiz, yirmi yaşında kocaya varırsa o kadar çok yaşarlar, sağlam bir valide olur. Rahim, mide, sinir, zafiyet ve kansızlık ile daha birçok hastalıklara dūçar olmazlar. Hekim ve eczacı aramaz, paralarını ilaca vermez. Ağrı ve sızı çekmez. Kolaylıkla çok çocuk doğurur, doğurduğu çocuklar sağlam ve gūrbūz olur” (1330b: 6)²⁴.

²³ *Kızları Nasıl Evlendirmeli*?, 1330.

²⁴ Orijinal metindeki ifade bozuklukları düzeltilmemiştir.

Avanzâde Mehmet Süleyman yalnız kızların değil erkeklerin de erken evlendirilmesine karşıdır. Çocuklarının sağlık ve mutluluğunu isteyen aklı başında kişilerin onları erken evlendirmeyeceğini söyler. Çünkü evlilik, her iki cinsin de belli bir olgunluğa erişmesini zorunlu kılar. Yazar, erken evlenen erkeklerin eşlerine ve evlerine olan sorumluluklarını yerine getiremeyeceği görüşündedir (1330a: 108).

III.2. Evlilik/Teehhül

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, mutlak otoritenin yaşlı erkeğe ait olduğu ataerkil, geniş bir aile tipi vardır. Evlilikte amaç, yeni nesiller oluşturmaktır. Kadın evlenerek ve anne olarak değer görür, çocuksuz kadın işe yaramaz olarak nitelendirilirdi. 19. yüzyıla birlikte aile içindeki ilişki ve tutumlar da değişmeye başlamıştır (Çakır 2021: 261-263).

Kadınlar Dünyası dergisinde yayımlanan yazılarda, kadınların ailevi sorunları ve istedikleri aile modeli belirmeye başlamıştır. Aileyi milletin küçülmüş bir hâli olarak gören yazarlar, bir milletin gelişmişlik düzeyinin saptanmasında aile yaşamının önemli bir ölçüt olduğu görüşündeydiler. Mukadder İrfan “Bizde Aile Teşekkülü” başlıklı yazısında aile yaşamının incelenmesinin o toplumun uygarlık seviyesi hakkında önemli bilgiler vereceğini söyler: “Bir milletin ahvâl ve âdâtını tedkik etmek için o milletin birkaç ailesini tedkik etmekle terâcim-i ahvâlini vukuf peyda edilmiş olur... Demek ki bir milletin tanzim ve teşekkülündeki mükemmeliyet, seviye-i irfanın muallâ olabilmesi; aile ocaklarının tanzim ve teşekkülündeki mükemmeliyetle olur” (Çakır 2021: 264).

Avanzâde Mehmet Süleyman *Kadın Esrarı*’nda toplumun önemli bir birliği olan aile hakkında görüşlerini dile getirmiş; evliliğin aceleye getirilmemesi gerektiğini, eşler arasındaki sevginin ve evlilikte dengenin önemini vurgulamıştır.

Gerçek hayatın evlilikle başladığını düşünen yazar, hayatı sevilen bir kişiyle paylaşmanın gönüldeki üzüntü ve kederleri gidereceği görüşündedir. Ancak evlilikte saygı, özen gibi inceliklere dikkat edilmelidir. Evliliği çabuk lekenen bir elbiseye benzeten yazar, ona özen göstermek gerektiğini şöyle ifade eder: “Fakat gayet nazik ve çabuk lekedâr olur bir elbise gibi, hüsn-i dikkat ve muhafazası elzemdir” (1330a: 85).

Yazar, eşler arasındaki sevginin aile olmaındaki önemine de dikkat çeker. Sevginin paraya değişilmesini ise alçakça bir tutum olarak görür. Mal,

para vb. servet sebebiyle oluşan sevgi, hiçbir zaman kalıcı olmaz, der ve şöyle devam eder: “Binaenaleyh insaniyetin esası muhabbet-i hakikiyedir” (1330a: 82).

Avanzâde Mehmet Süleyman, evlilikte eşler arasındaki uyumun önemini ise sandal metaforundan yola çıkarak açıklamıştır. Evliliği bir sandala, onu hareket ettiren tayfaları da kadın ve erkeğe benzetir. Eşler kürekleri birlikte bir uyum içinde hareket ettirirlerse dalgaları kolayca alt ederler. Aksi hâlde gelen her dalga sandalı sarsar hatta batırır. Eğer eşler hayat nehri üzerinde karşılaşacakları güçlükler karşısında dikkat ve gayretlerini sarf ederlerse zorluklar hafifleyecek, kolay üstesinden gelinir bir hâl olacaktır. Eşler arasında bu uyumun yakalanması her zaman mümkün olmaz. Bu hususta şans faktörüne de dikkat çeken yazar, evliliği büyük ikramiyenin nadiren kazanıldığı bir piyangoya benzetmiştir.

Görüldüğü gibi Avanzâde Mehmet Süleyman evliliği, kadın-erkek arasında sevgi, saygı ve uyumla ayakta kalacak bir kurum olarak görmektedir. Bu eşitlikçi tutum yanında eserde, cinsiyetçi söylemin öne çıktığı değerlendirmelere de rastlanır. Yazarın alıntı yaptığı kaynaklarda yer alan bu gelenekçi söylemleri ne ölçüde benimsediğini tespit etmek olası değildir.

III.3. Boşanma/Talâk

Osmanlı toplumunda evliliğin sona erdirilme yetkisi tek taraflı olarak erkeğe tanınmıştı. Erkek bu hakkı dilediği biçimde kullanabilirdi. *Kadınlar Dünyası*’nda bu konu tartışılmış, boşanma hakkının kadına da tanınması istenmiştir (Çakır 2021: 294-295).

Avanzâde Mehmet Süleyman “boşanma” konusunda geleneksel bir tutum sergilememiş, *Kadın Esrarı*’nda evlilik kadar boşanmanın da olağan ve meşru olduğunu belirtmiştir. Yazar, her hâl ve durumda evliliğin sürmesi gerektiği düşüncesini benimsemez. Elbette boşanma, beraberinde getireceği türlü sıkıntılarla istenen bir durum değildir. Yazar, insanlar için iki durumun hem iyi hem kötü olduğu düşünür. Bunlar, evlilik ve boşanmadır: “İnsanlar için iki hâl vardır ki gayet iyi ve gayet fenadır. Fakat her ikisi de makbul, meşru ve tabiidir. Biri teehhül diğeri müfârakat” (1330a: 92). Sevgi dolu, huzurlu bir evlilik insan için ne kadar mutluluk verici ise kavganın eksik olmadığı evlilik de her iki taraf için o derece eziyettir. Avanzâde Mehmet Süleyman, evliliğin sıkıntı ve kederlerine sabretmeyi bir bilgelik kaidesi olarak görür. Ancak bu sıkıntılar tahammül edilemeyecek bir hâl aldığında evliliği bitirmek de hikmet kuralıdır.

Yazar, kavgâ ve gürültüyle devam eden bir evlilik için tek çözümü Fransızca'dan yaptığı bir çeviriyle şöyle belirtir: “Velvele ve münazaa içinde imrâr-ı hayat eden bedbaht aileler için yegâne çare-i necat ancak talâktır” (1330a: 92). Yine Fransızca'dan yapılan bir alıntıda evlilik sağlam bir binaya benzetilirken boşanma onun esenlik kapısı olarak nitelenir: “Teehhül bir binâ-yı metîn, talâk onun bâb-ı selâmetidir” (1330a: 92).

Avanzâde Mehmet Süleyman eşinden boşanmış, kimsesi olmayan, yardıma ve korunmaya muhtaç kadınlar için sosyal dayanışmayı zorunlu görür. Her mahallenin bu durumdaki kadınlar için yardım heyetleri oluşturması gerektiğinin altına çizer. Bunu hükûmetten beklemeden insanların kendi çabasıyla oluşturması gerekir, der: “Mahallelerde bîkes, dul, fakir elhâsıl her suretle muhtac-ı muâvenet ve sahâbet olanlar için imdat ve muâvenet heyetleri vücûda getirmeli. Bunu hükûmetten beklemeyerek kendi aramızda yapmalıyız. Zenginlerimizden, fakirlerimizden akıllıları ve hamiyetlileri ileri gelip bulundukları mahallelerde böyle birer heyet vücûda getirmeli” (1330a: 28). Yazar reformist bir bakışla özellikle kimsesiz kadınların korunması için toplumun bilinçlenmesini zaruri görmüştür. Böylece bir sosyal koruma zırhı ile toplum, dezavantajlı bireylerini korumuş olacaktır.

III.4. Nesil Yetiştirme

Avanzâde Mehmet Süleyman, kadını esas aldığı eserinde kadının annelik görevlerini vurgulamaya özel bir önem vermiştir. Bir bilim insanı olarak beden ve ruhen sağlıklı nesiller yetiştirmenin toplum için öneminin farkındadır. Bu nedenle *Kadın Esrarı*'nda annelere ve anne adaylarına belli temel bilgileri vermek ister.²⁵ Bu bilgilerin başında “emzirme” konusu gelir. Annenin bebeğini kendi emzirmesi gerektiğini özellikle vurgular. Emzirme, yalnızca içgüdüsel bir duygu değil İlahi bir vazifedir, anne-çocuk arasındaki bağ bu yolla kurulur:

Bir valide çocuğunu kendisi irzâ etmek gerektir. Emzirmek, ilk validemizin hiss-i tabii-i mâderâne ile icra eylediği bir fiil olmasına nazaran semavi bir vazife demektir. Rütbe ve menzileti ne olursa olsun bir kadının en büyük şan ve şerefi çocuğunu kendisi emzirip gözetmektir. Çocuğunu emzirmekten kaçınan valide onun ilk busesinden, ilk tebessümünden mahrum kalır. Bu bir saadettir ki valide ondan mahrum kalmamalıdır (1330a: 66).

²⁵ Yazar bu konudaki görüş ve önerileri, Ebuzziya Tevfik'in *Takvimü'n-Nisa* adlı eserindeki “Valide ve Evlat” başlıklı bölümlerden alıntılanmıştır.

Bugün modern tıpta emzirmenin yalnızca bebek için değil annenin sağlığı ve psikolojisi için de önemli olduğu ispatlanmıştır. Anne sütü bebek için fizyolojik bir besin olmanın yanında onun duyuşsal ve bilişsel gelişimini de desteklemektedir (Dönmez-Yeygel 2022: 54).

Kadın Esrarı’nda nesil yetiştiren annelere verilen bir diğer öğüt, evlatlarını paralı dadılara emanet etmemeleridir. Anne şefkatinin yerini hiçbir şey tutamaz. Dadısı, annesi olan çocuk ne kadar şanslıdır: “Bu işte şefkat-i mâderâne geri çekilir ise onu para ile, vesâyâ ile yabancıya ifâ ettirmek kabil olamaz. Dâyesi validesi olan mevlût ne bahtiyardır. Zira sıhhat ile kuvvetten vâyedardır” (1330a: 67).

Çocuğun belli bir yaşa kadar alacağı temel bilgiler kişiliğinin oluşmasında son derece önemlidir. Bu bilgi ve değerler çocuğa anne tarafından kazandırılır. Yedi yaşına kadar öğrendikleri, onun kişiliğinin temelini oluşturur. Bu hususu da hatırlatan Avanzâde Mehmet Süleyman, vicdan ve irfan gelişiminin sağlanması için annenin bu süreci çok iyi değerlendirmesi gerektiğini söyler: “Hubb-ı insaniyet ve hubb-ı marifet tohumlarını onun kalbine bu zamanda ekmelidir ki kendisiyle beraber büyüüp kökleşsin” (1330a: 65).

Çocuğun fiziksel gelişimi yanında ahlak ve vicdan gelişimi de önemlidir. Bu değerler çocuğa ancak sağlıklı bir aile ortamında kazandırılabilir. Annenin çocuğun gelişimiyle yakından ilgilenmesi, ilgi ve sevgisini esirgememesi gerekir. Avanzâde Mehmet Süleyman sağlık konusunda uzman bir bilim insanı olarak bu hususların farkındadır ve nesil yetiştirmekle görevli annelere bu bilgileri hatırlatır. Çünkü neslin sağlıklı yetişmesi, toplumun geleceğine yön verecektir.

SONUÇ

Kadın Esrarı, Avanzâde Mehmet Süleyman tarafından kadınları ilgilendiren her konu hakkında onlara rehber olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Eserini “ahlak güzelliği” ve “yüz güzelliği” olarak iki ana bölüme ayıran yazar, devrinin ideal kadın algısını mesleki bilgisiyle harmanlayarak sunmuştur. İlk bölümde “ıffet”, “sadakât”, “tesettür” vb. konular üzerinde durmuş, kadınların Avrupa ve Amerika’daki eşitlik taleplerini “feminizm” başlığı altında aktarmıştır. Avanzâde Mehmet Süleyman eserinde bazı bölümleri *Vezâif-i Aile* ve *Takvimü’n-Nisa*’dan iktibas etmiştir. Bu iktibaslar, yazarın kendisinden önce “kadın”ı farklı yönleriyle ele alan devrinin kaynaklarını takip ettiğini göstermektedir. Eserin ikinci bölümü sağlık ve güzellik için

kadınlara verilen öneri ve reçetelerden oluşur. Yazar bu iki ana başlık içinde kadının evlenme yaşı, evlilik süreci, boşanma, annelik, ev idaresi, sağlık, güzellik gibi konulara değinmiş; tembellik gibi bireyi ve toplumu olumsuz etkileyen davranışları eleştirmiştir.

Kadın Esrarı'nda yazarın kadın algısının belli hususlarda geleneksel bir yapı arz ettiği görülür. Kadının eş ve anne olarak görevlerinin öne çıkarılması bunların başında gelir. Eserde bazı bölümlerin başka kitaplardan iktibas edilmesi, Avanzâde Mehmet Süleyman'ın görüşlerinin tam olarak bunlar olup olmadığı hususunda tereddüt yaşanmasına sebep olmuştur. Alıntılar, bu görüşleri az-çok benimsediğini gösterse de özellikle kendi düşüncelerinin yer aldığı kısımlarda yazar, eşitlikçi bir tutum sergilemiştir. Kadın sağlığı ve güzelliği için önerileri ve verdiği terkipler, kadına birey odaklı bakışının kanıtıdır. Küçük yaşta kız çocuklarının evlendirilmesine karşı çıkması, evlilikteki eşitlikçi tutumu, boşanmayı meşru görmesi, kadınların eğitilmesi gerektiğini vurgulaması yine bu bakış açısının göstergeleridir. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamda kadınların sesini işiten Avanzâde Mehmet Süleyman, geleceğin daha farklı şekilleneceğini görmüştür. Kadının dönüştürücü gücünü idrak etmiş; sağlıklı, bakımlı, ahlaki değerleri sağlam, eğitilmiş kadınların toplumu yükselteceğini ileri bir görüşle dile getirmiştir.

KAYNAKLAR

Akagündüz, Ümüt (2022). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Avan, Halit (1948). "Avanzade Mehmet Süleyman", *Aylık Ansiklopedi*, C. 4, s. 1388.

Avanzâde Mehmed Süleyman (1330a). *Kadın Esrarı*, İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.

Avanzâde Mehmet Süleyman (1330b). *Kızları Nasıl Evlendirmeli?*, Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası.

Bozkurt, Eshabil (2014). "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avan-zâde Mehmed Süleyman", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(2), s. 49-63.

Çakır, Serpil (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çeltik Erdoğan, Seher (2017). "Avanzâde Mehmet Süleyman-Kültür ve Edebî Hayatımıza Katkıları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Dönmez, A, Yeygel, C. (2022). “Kadın ve Çocuk Sağlığında Anne Sütü ve Emzirmenin Önemi”, *Artuklu IJ Health Sciences*, 2(3): 54-58. doi: <https://doi.org/10.58252/artukluder.1189798>

Ebu'l-Muammer Fuad (1328). *Vezâif-i Aile*, İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası.

Ebuzziya Tevfik (1317). *Takvimü'n-Nisa*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.

Kanter, Beyhan (2012). “Meşrutiyet Döneminde Kadın Hakları Savunuculuğunda Gelenekçi Bir Yazar: Avanzade Mehmet Süleyman”, *Erdem* 63, s. 127-151.

Kaplan, Zehra (2022). *Avânzâde Mehmet Süleymân-Muharrir Kadınlar*, İstanbul: Sonçağ Akademi.

Keçeci Kurt, Songül (2015). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı”, *Belleten*, 79, 1073-1098. doi:10.37879/belleten.2015.1073

Schick, Irvin Cemil (2021). “Sunuş”, *Aile Aşçısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (2010). C. II, YKY, s. 699-700.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986). “Mehmed Süleyman (Avanzâde)”, C. 6, Dergâh Yayınları, s. 218-219.

Zihnioğlu, Yaprak (2022). *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis Yayınları.

